

ІНСТИТУТ ФІЛОСОФІЇ імені Г.С.Сковороди
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

ГАРДАШУК Тетяна Василівна

УДК 1: 504

СУЧАСНИЙ ЕКОЛОГІЗМ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА ПРАКТИЧНІ ІМПЛІКАЦІЇ

Спеціальність 09.00.09 – філософія науки

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філософських наук

Київ – 2006

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті філософії імені Г.С.Сковороди НАН України,
відділ філософських проблем природознавства та екології –

Офіційні опоненти:

- доктор філософських наук, професор
Сидоренко Лідія Іванівна,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
професор кафедри філософії та методології науки
- доктор філософських наук,
Єрмоленко Анатолій Миколайович,
Інститут філософії імені Г.С.Сковороди НАН України,
завідувач відділу соціальної філософії
- доктор філософських наук, професор
Ратніков Володимир Созонтович,
Вінницький національний технічний університет,
професор кафедри філософії

Провідна установа:

Національний медичний університет імені О.О.Богомольця МОЗ України, кафедра філософії
(м.Київ)

Захист дисертації відбудеться „29” грудня 2006 року о 14.00 на засіданні Спеціалізованої вченої ради Д 26.161.01 в Інституті філософії імені Г.С.Сковороди НАН України за адресою: 01001, м. Київ, вул. Трьохсвятительська, 4.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту філософії імені Г.С.Сковороли НАН України.

Автореферат розіслано „_____” _____ 2006 р.

Т.в.о. вченого секретаря
Спеціалізованої вченої ради,
доктор філософських наук

Н.П.Поліщук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Серед чисельних характеристик нашого часу значну увагу приділено екологічним кризам, яка виливається в суспільну занепокоєність деградацією природних систем життєзабезпечення, заміщенням природних екосистем штучними утвореннями та зниженням якості довкілля, виснаженням джерел природних ресурсів, втратою біологічного та ландшафтного розмаїття тощо. За цими тривожними ознаками сучасного буття, які набули глобального характеру, вбачають втрату гармонії між людиною та природою, суспільством і довкіллям.

Екологічна та гуманітарна кризи, які безпосередньо взаємопов'язані, спонукають до роздумів щодо тенденцій природної еволюції, подальшої долі розвитку людства, існування цивілізації та критеріїв її прогресу, і стосовно того, чи здатна людина вжити вагомих заходів заради збереження життя на Землі та власного буття. Відповідями на ці виклики є спроби багатьох мислителів збагнути ситуацію, що склалася, якомога точніше визначити діагноз і віднайти ефективні засоби зцілення.

Об'єктивна складність і багатоаспектність екологічної проблематики, неоднозначність її суб'єктивного сприйняття окремими індивідами та цілими людськими спільнотами породжують розмаїття підходів до її аналізу та широкий спектр ідейно-світоглядних і теоретико-філософських рефлексій, форм і способів її переживання й осмислення, вироблення шляхів розв'язання конкретних проблем, розбіжності у визначенні засадничих принципів побудови стратегічних програм і практичних проектів задля розв'язання суперечностей у системі координат „людина – природа” та „суспільство – довкілля”.

Звідси випливає потреба критичного аналізу цих різноманітних зусиль і підходів, визначення в них спільного й відмінного з метою вироблення загальної довготермінової стратегії, що інтегрує різні підходи до подолання екокризової ситуації замість абсолютизації одних підходів та ігнорування інших. Орієнтиром для такого дослідження на рівні філософсько-світоглядних рефлексій, методологічних розвідок та обґрунтування суспільних дій може розглядатися концепт „*екологізм*”. У вітчизняній літературі досі відсутні цілісні дослідження екологізму, його історичних передумов та особливостей формування поняттєво-категоріального апарату, способів філософування в його межах та форм їх вияву в суспільно-політичній практиці.

На підставі попереднього оцінювання складових, що їх обіймає концепт екологізму, та пропонованих підходів їх тлумачення можна стверджувати, що об'єктивна багатовимірність цього концепту, зумовлена складністю екологічної проблематики, потребує комплексного підходу до неї. З цього випливає варіативність екологізму, а

часом і внутрішня суперечливість. Побудова *інтегральної концепції екологізму* має ґрунтуватися: по-перше, на ретельному аналізі широкого спектра теоретичних напрацювань, які формують його внутрішнє наповнення; по-друге, на широкому діалозі та дискусіях, взаємообміні ідей і думок з метою визначення шляхів їх імовірної інтеграції чи синтезу.

Стан наукового розроблення проблеми. Незважаючи на те, що питання взаємодії людини і природи, суспільства і довкілля здавна турбувало людство й ставало темою для філософських роздумів у різні історичні часи, саме ХХ століття дає нам найбільше взірців переосмислення засад людського буття, взаємин людини і природи, еволюції Біосфери й переоцінювання перспектив еволюційного розвитку тощо. Серед них чільне місце посідають *етика життя* (А.Швайцер) та *етика землі* (О.Леопольд); *вчення про Ноосферу* (П.Тейяр де Шарден, В.І.Вернадський), *глибинна екологія* (А.Наесс), *гіпотеза Геї* (Дж.Левлок) та *принцип біофілії* (Е.Вілсон, С.Келерт), парадигма *спільносвіту* (К.Маєр-Абіх), концепт „*екологічного несвідомого*” (Т.Роззак) , концепція *ко-еволюції* (М.Моїсєєв), *принцип відповідальності* (Г.Йонас) та *принцип надії* (Е.Блох), а також такі напрями як екологічний (інвайронментальний) прагматизм, екологічний фемінізм, біорегіоналізм, соціальна екологія, екомарксизм та інші.

Визначальна роль у формуванні засад екологізму належить ідеям, розроблюваним представниками Римського клубу (Б.Гаврилишин, Р.Діес-Гохлайтнер, А.Кінг, Д.Медоуз, М.Мессерович, Е.Пестель, А.Печчеї, Дж.Форрестер, Б.Шнайдер), насамперед концепції *меж зростання*; важливого значення набувають концепція *збалансованого (сталого) розвитку* (Г.Брундтланд, 1987) та *завдання розвитку тисячоліття* (Millennium Development Goals, 2000).

Під час дослідження становлення екологізму та аналізу змісту цього поняття дисертант спирався на праці з філософії науки та філософських проблем екології, що викладені в працях вітчизняних філософів і методологів науки (Е.Гірусов, Ф.Гіренок, М.Голубець, В.Деркач, С.Дерябо, І.Забелін, Р.Карпінська, І.Лісєєв, Ф.Канак, М.Кисельов, В.Крисаченко, І.Круть, В.Лук'янець, А.Матвійчук, М.Попович, Л.Сидоренко, В.Ясвін та ін.), а також на зарубіжні дослідження концепту екологізму (А.Добсон, М.Белл, Р.Делтон, А.Гейр, Д.Гелвард, Р.Кіркман, М.Лі, Е.Лайт, П.Ліст, Е.Кац, А.Наесс, Д.Піпер, Е.Вілсон та ін.).

Важливе значення для розуміння сутності феномена екологізму мають дослідження мобілізації суспільної стурбованості на захист природи і довкілля, ідеології та засад діяльності нових соціальних рухів ХХ ст., серед яких екологістський рух є наймасовішим суспільно-політичним рухом, оскільки унаочнює життєві інтереси

надзвичайно широких верств населення в різних країнах світу (С.Баньковська, О.Яницький, М.Белл, Н.Конріх, В.Костайн, Р.Делтон, Р.Данлап, М.Фінгер, Дж.Лестер, Д.Панісія, Дж.Персі, Т.Прінсен, В.Сакс, Б.Стед, М.Стейгер та ін.), а також дослідження мобілізації екологічної свідомості населення та становлення екологістського руху в Україні (М.Потабенко, О.Ромодан, М.Саппа, О.Стегній, В.Степаненко та ін.).

Важливий теоретичний контекст для дослідження екологізму становлять праці, присвячені висвітленню різних аспектів глобалізації (Є.Бистрицький, А.Геніс, А.Ґор, Ф.Кессіді, В.Лук'янець, С. Пролєєв, А.Толстоухов, Н.Федотова, Г.Френч, Ф.Фукуяма та ін.), природоохоронної та екологічної політики (М.Белл, Л.Браун, Г.Брундтланд, Н.Віг, А., А.Ґор, В.Костайн, М.Крафт, Дж.Лестер, Дж.Робертс, А.Толстоухов, В.Хілько, Г. Френч, та ін.).

Важливе підґрунтя дослідження світоглядних засад екологізму становлять пропозиції щодо пошуку рушійних сил виходу з екокризової ситуації в економічній сфері (Л.Беннет, Р.Костанза, Дж.Кумберленд, Г.Далі, Р.Гудленд, Е.Гудстейн, Р.Норгаард, Д.Персі, Л.Такконі, М.Томан, К.Тернер та ін.), а також обґрунтування важливості зміни морально-ціннісних орієнтирів у ставленні до природи й довкілля, необхідності мобілізації духовного потенціалу людства, переосмислення морально-етичних засад ставлення до природи, розширення меж традиційної етики та включення природи і довкілля до сфери етичних досліджень (В.Гьосле, А.Єрмоленко, Ф.Канак, М.Кисельов, С.Кримський, В.Йонас, К.Маєр-Абіх, А.Швайцер, С.Келлерт, А.Наесс, Т.Роззак, Е.Вілсон та ін.).

Теоретичне підґрунтя з'ясування взаємопов'язаності екологічної проблематики із принципом справедливості як одним із визначальних в ідеології екологізму становлять праці з теорії справедливості (П.Рікер, Дж.Ролз), її інтерпретації та особливостей застосування в різних сферах суспільно-політичних знань, здійснених вітчизняними (Т.Алексєєва, Ю.Барманова, В.Горбатенко, А.Гусейнов, В.Кузнєцов, В.Лунєв, Л.Ситніченко та ін.) і зарубіжними дослідниками (А.Ґор, Р.Циппеліус, М.Белл, В.Бекерман, Л.Беннет, Р.Булард, Р.Костанза, Г.Далі, С.Камінецькі, Е.Райнквіст, Д.Панісія, Л.Такконі, М. Теодор, Я.Тінберген, Д.Теро та ін.).

Значний обсяг праць присвячений з'ясуванню ролі освіти, просвіти й виховання в поглибленні знань про закономірності функціонування живої природи та про залежність людини від природних систем життєзабезпечення; освіти як засобу зміни ціннісних орієнтирів і підвищення екологічної свідомості різних верств населення. Необхідний теоретичний контекст для розуміння екоосвітнього потенціалу екологізму становлять дослідження з філософії освіти (В.Андрущенко, О.Дем'янчук, Дж.Д'юї, В.Кізіма,

М.Киященко, М.Култаєва, І.Радіонова, П.Фрейре, Н.Юліна, Н.Ноддінгс, Д.Орр) та громадянської освіти (І.Жадан, С.Кисельов, О.Кисельова, С.Рябов, Д.Годгсон, Н.Дікін), а також потенціал гуманістичної педагогіки (концепція „шкільно-сімейного виховання”, „школа радості” та „школа просто неба” В.О.Сухомлинського), та ін. Не залишилися поза увагою новітні освітні концепції (екологічної грамотності, екодизайну, другого просвітництва, освіти заради збалансованого розвитку тощо).

Актуальність проблеми, недостатній рівень її філософської й теоретико-методологічної розробленості зумовили вибір теми дослідження, його мету та завдання, визначення об’єкта та предмета дослідження.

Мета дослідження – обґрунтування узагальнювальної функції поняття „*екологізм*”, аналіз його ідейно-світоглядних і методологічних функцій, визначення евристичного потенціалу для дослідження широкого спектра проблем у системах координат „людина – природа” та „суспільство – довкілля”.

Досягнення поставленої мети зумовило необхідність розв’язання таких **дослідницьких задач**:

- експлікувати концепт екологізму у вітчизняній філософії науки, зокрема філософії екології та екофілософії;
- дослідити передумови становлення екологізму, чинники його еволюції та внутрішньої диференціації;
- дати характеристику носіїв і прихильників ідеології екологізму з метою глибшого аналізу сутності феномена екологізму, його ідейного та суспільно-політичного змісту;
- визначити ідейно-світоглядні та методологічні засади концептуалізації екологізму та проаналізувати зміст поняття „екологізм” з метою з’ясування його евристичного значення;
- з’ясувати статус концепту екологізму в сучасній екофілософії та систематизувати форми філософування в межах екологізму;
- дослідити ідейно-світоглядні засади й практичну спрямованість основних екологістських концепцій, репрезентованих глибинною екологією, соціоекологією, біологічним регіоналізмом та екофемінізмом;
- визначити спільні та відмінні риси основних екологістських концепцій з метою оцінювання можливостей інтеграції їх в межах стратегії пошуку відповідей на екологічні виклики сучасності;
- проаналізувати роль і значення принципу справедливості як базового принципу демократії в структурі екологізму та з’ясувати його статус у процесі формування теоретичних засад екологістських концепцій і практики екологістського руху;

- визначити співвідношення глобального та локального в сучасному екологізмі, щоб оцінити потенціал локалізаційних тенденцій (феномена „локалізації”) як протидії негативним наслідкам екологічної глобалізації;
- дослідити суперечності становлення й розвитку ідеології екологізму, з’ясувати причини цих суперечностей та окреслити ймовірні шляхи їх розв’язання;
- систематизувати підходи до побудови концепцій екоосвіти в контексті екологізму;
- з’ясувати екоосвітній та просвітницький потенціал екологізму загалом та окремих його напрямів з метою визначення внеску екоосвіти в подолання екокриз сучасності та утвердження нової екологічної етики.

Об’єктом дослідження є сучасний екологізм.

Предметом дослідження є ідейно-світоглядні засади екологізму, способи філософування в його межах, а також спектр суспільно-практичних імплікацій екологізму та його взаємозв’язків з іншими ідеологіями та суспільно-політичними рухами.

Теоретико-методологічне підґрунтя дисертаційного дослідження становлять праці вітчизняних і зарубіжних дослідників з філософії та методології науки, філософських і соціокультурних проблем екології, екологізму, екофілософії, екополітики, а також оригінальні праці представників провідних екологістських напрямів і течій. Важливим компонентом джерельної бази дослідження є аналіз ідейного змісту базових документів і настанов провідних міжнародних форумів, керівних документів міжурядових і міжнародних неурядових природоохоронних організацій і рухів. Під час роботи над дисертацією проаналізовано значну кількість іноземних літературних джерел та ресурсів Інтернет, багато з яких уперше запроваджуються в науковий обіг у вітчизняних дослідженнях з філософських проблем екології.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обраний напрям досліджень пов’язаний із державними науково-дослідними темами „Взаємозв’язок природознавчих і соціогуманітарних чинників формування екологічної свідомості” (1999–2002 рр., 0101U001478), „Екологічні виклики на межі тисячоліть” (2002–2005 рр., 0102U006000), „Філософсько-світоглядні виміри соціоприродних систем” (2005–2008 рр., 0105U005454), що розроблялися й розробляються в Інституті філософії імені Г.С.Сковороди НАН України.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає у визначенні екологізму як сучасної цілісної ідейно-світоглядної стратегії, спрямованої на оптимізацію відносин у координатах „людина – природа” та „суспільство – довкілля”, що інтегрує природоцентричну систему цінностей, гуманістичний тип культури та етично зорієнтовану практику.

Основні елементи наукової новизни дисертації конкретизуються в таких положеннях:

- встановлено, що сучасний екологізм репрезентований на ідейно-теоретичному рівні екофілософією, а на суспільно-практичному – сукупністю громадських рухів поміркованого (реформістського) та радикального (альтеративного) спрямування, а також партіями „зелених”;
- доведено, що світоглядні засади екологізму обґрунтовуються науковими (екологічними) знаннями, історичним досвідом (включно з міфологією, традиціями, мудрістю тощо) та системою природоцентричних цінностей, а ідеологія екологізму спрямована на зміну стереотипів індивідуальної та колективної поведінки, суспільно-економічного та політичного устрою на засадах „нової екологічної парадигми”;
- обґрунтовано тезу, згідно з якою концепт екологізму створює можливості аналізу меж „розширення змісту” поняття „екологія” („метаекологія”) і задає передумови для розроблення специфічного поняттєво-категоріального апарату для адекватного опису комплексу світоглядно-філософських, соціокультурних та морально-етичних проблем у системах „людина – природа”, „суспільство – довкілля”;
- показано, що евристична значимість понять „екологізм” та „інвайронменталізм” зумовлена необхідністю коригування адекватного вживання екологічних понять; поняття „екологізм” описує відношення „людина – природа”, а „інвайронменталізм” – „суспільство – середовище” як результат перетворювальної діяльності людини;
- доведено, що попри ідейно-світоглядні й теоретико-філософські розбіжності між провідними напрямками сучасного екологізму (глибинна екологія, соціоекологія, біорегіоналізм, екофемінізм), їм притаманні такі спільні риси: 1) наполягання на переорієнтації ціннісних настанов з антропоцентризму на природоцентризм задля створення нової екологічної етики – „етики недовладності” та „етики турботи”; 2) сакралізація природи й землі та віра в „мудрість природного життя”; 3) антиглобалістська спрямованість; 4) турбота про екологічну справедливість; 5) значний просвітницький потенціал;
- досліджено роль і місце принципу справедливості в контексті екологічної проблематики як визначального критерію глобальної екополітики, ґрунтованої на засадах збалансованого (сталого) розвитку. Показано, що принцип справедливості виявляє себе: 1) у прагненні нового світового порядку, спрямованого на зменшення диспропорцій в обсягах споживання, рівноправному доступі до природних ресурсів і відповідальності за

здійснювані впливи на довкілля; 2) у пошуку шляхів досягнення рівності поколінь; 3) як критерій ефективної екополітики;

- досліджені й оцінені практичні спроби досягнення справедливості, що здійснюються рухом за екологічну справедливість, іншими екологістських рухами, на підставі чого зроблено висновок, що екологічна справедливість досягається за умов рівного доступу всіх верств населення до влади й сфери формування екополітики;
- виходячи з антиглобалістської спрямованості екологістських концепцій, з'ясовано екологічні аспекти локалізації та шляхи реалізації настанов екологізму на місцевому рівні, що мають наслідком різноманітні форми розгортання локалізаційних процесів;
- доведено, що причинами внутрішніх суперечностей розвитку екологізму, а також його протистояння з іншими ідеологіями (технократизму, невичерпності природних ресурсів і необмеженого економічного зростання) й суспільно-політичними рухами (профспілки, рух за права приватної власності) є: 1) об'єктивна складність екологічної проблематики та пов'язаних з нею суспільних наслідків; 2) соціальна неоднорідність суспільства та його диференційованість за віковими, майновими, освітніми, професійними, корпоративними, етнокультурними, конфесійними й ґендерними ознаками;
- виокремлено характерні риси, зміст та цілі екоосвіти, співвідношення їх з ідейними засадами екологізму; показано, що проникнення ідеалів охорони природи та збереження довкілля, гармонізації відносин у системах „людина – природа” та „суспільство – довкілля” в освітню сферу значно розширює її традиційні межі та горизонти, сприяє формуванню екологічно грамотних, свідомих і соціально відповідальних громадян;
- систематизовано підходи до побудови концепцій екоосвіти в контексті екологізму, серед яких виокремлено такі: 1) екоосвіта як складова загальноосвітнього процесу, що формується на базі нової філософії освіти; 2) екоосвіта як самостійна галузь освіти; 3) екоосвіта як сукупність відносно автономних освітніх парадигм; 4) екоосвітні моделі як складові екологістських концепцій (глибинна екологія, соціальна екологія, біорегіоналізму, екофемінізм тощо).

Науково-практичне й теоретичне значення дисертаційного

дослідження полягає в залученні до наукового обігу низки нових понять і термінів, що характеризують сучасний екологізм загалом і його окремі напрями та течії; окресленні нових проблемних сфер, що можуть стимулювати подальші дослідження на теренах української філософської думки. Висновки, сформульовані в дисертації, можуть слугувати теоретичною й методологічною базою глибшого й системнішого дослідження

філософських і соціальних проблем взаємодії людини та природи, суспільства та довкілля, визначення перспектив розширення дослідницької тематики у цій царині.

Практично результати дисертаційного дослідження можуть використовуватися для підготовки нормативного курсу з філософії, при викладанні спецкурсів з філософії науки, філософії освіти, філософських і соціальних питань екології, біоетики, ґендерних студій тощо. Аналіз загальних закономірностей і окремих рис становлення і діяльності екологістського руху й екологістських організацій стане в пригоді для дослідження екологістського руху в Україні.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дисертаційного дослідження доповідалися на засіданнях та методологічних семінарах відділу філософських проблем природознавства та екології Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України, а також на таких національних і міжнародних конференціях, семінарах, круглих столах:

Науково-практична конференція „Інтеграція України у світове співтовариство” (Київ, 1998); Конференції українських випускників освітніх програм США „Сучасна Україна: політичні, економічні і соціальні аспекти розвитку” (Одеса, 2000); Розвиток України в регіональній перспективі (Харків, 2001); Національна безпека України (Чернігів, 2004); Міжнародна конференція „Людина і культура в умовах глобалізації” (Київ, 2000); Науково-практична конференція „Соціально-економічні реформи в Україні та проблеми переходу до сталого розвитку” (Київ, 2001); V Міжнародний симпозіум „Етика, довкілля, духовність” (Клінгенталь, Франція, 2001); VIII та IX Конференції з екологічної освіти в Європі (Гент, Бельгія, 2002; Клайпеда, Литва, 2005); V міжнародна конференція з етики та екологічної політики (Київ, 2003); Міжнародна науково-теоретична конференція „Фундаментальне знання і нові виміри раціональності: єдність епістемологічного і соціокультурного аспектів” (Вінниця, 2003); Науково-методичний семінар „Екологізація освітянського процесу: сутність і проблеми” (Київ, 2003); Круглий стіл „Водні ресурси України: екологічний та соціальний виміри” (Київ, 2003); V науково-теоретична конференція „Феномен ландшафту: частина – ціле – все” (Київ, 2003); Міжнародна науково-практична конференція „Гуманізація вищої освіти” (Бердянськ, 2003); II національний конгрес з біоетики (Київ, 2004); Міжнародна наукова конференція „Наука. Синергетика. Освіта” (Суми, 2005); III міжнародна конференція „Жінка в науці та освіті: минуле, сучасність, майбутнє” (Київ, 2005); Семінар неурядових природоохоронних організацій, присвячений 10-річчю Європейського року охорони природи (Київ, 2006); Гуманітарний форум „Відродження, оновлення та розвиток людини” (Київ, 2006).

Структура дисертації визначена логікою дослідження відповідно до поставленої мети та основних завдань. Дисертація складається зі Вступу, шести розділів (поділених на підрозділи), висновків та списку використаної літератури. Повний обсяг роботи становить 360 сторінок, включно зі списком використаних джерел, який містить 393 найменування і займає 33 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

Вступ до дисертації містить обґрунтування актуальності теми дослідження, визначення об'єкта, предмета, мети та завдань дослідження, перелік положень, що виносяться на захист, обґрунтування наукової новизни дослідження та практичного значення отриманих результатів, опис структури дисертації, список публікацій по темі дисертації та апробації результатів дослідження.

Перший розділ „Становлення екологізму та його диференціація”. В ньому виходячи з визначення екологізму як ідейно-світоглядного та суспільного політичного феномена ХХ ст., досліджуються безпосередні передумови становлення екологізму, які хронологічно окреслюються кінцем ХІХ – початком ХХ ст., з огляду на актуалізацію кола проблем у координатах „людина – природа” та „суспільство – довкілля”, спричинену різким погіршенням стану довкілля, стрімкою втратою компонентів живої природи та природних ландшафтів. Становлення екологізму пов'язане з формуванням екологічної стурбованості та дій на захист природи і довкілля.

У підрозділі 1.1 „Еволюція екологічної стурбованості: від охорони природи до „нової екологічної парадигми” з'ясовано, що активізація природоохоронних рухів у Європі та США кінця ХІХ – початку ХХ ст. на тлі індустріальної та урбанізаційної революцій і виснажливого природокористування відбувалося на засадах романтичного, естетичного й етичного ставлення до природи. Ідеологами й провідниками природоохоронного та культурно-ландшафтного руху виступали представники інтелектуальних еліт (письменники, вчені-натуралісти, громадські діячі, митці), котрі розглядали природу як джерело гармонії та стабільності, здатне протистояти руйнівній силі індустріалізації. Їхня діяльність сприяла формуванню ідеалізованого уявлення про природний порядок, якого слід дотримуватися в суспільному житті, а також спонукала до практичних дій, спрямованих на захист вірцевих куточків дикої природи (на цей період припадає створення перших національних природних парків) та збереження природно-культурної спадщини. Суспільним наслідком такої діяльності стало політичне визнання важливості природоохоронної справи та законодавче обґрунтування її в низці

європейських країн та США, а також створення європейської мережі природоохоронного руху. При цьому метою не ставили зміну суспільно-політичного ладу та економічного устрою загалом, а природоохоронні завдання формулювалися здебільшого в межах наявної суспільно-політичної системи.

Особливістю цього етапу є аргументація не так залежності добробуту широкого людського загалу від природи і стану довкілля, як наголошення необхідності створення нової етики, яка визнає самоцінність природи, її право на існування незалежно від людських уявлень про користь та інших практичних оцінок. А.Швайцер сформулював принцип „благоговіння перед життям” як розширення меж людської моралі та покладання людиною на себе „безмежної відповідальності за все, що живе” (*етика життя*). Американський натураліст О.Леопольд в *етиці землі* піддає критиці радикальний антропоцентризм та обґрунтовує необхідність у ставленні до природи переходу від прагматизму до раціонального використання її ресурсів на засадах екологічної науки.

Кардинальні зміни суспільної свідомості щодо екологічних проблем відбулися 1960-ми роками на тлі загострення проблем довкілля та зростання ризиків для населення, що стали результатом стрімкого повоєнного економічного зростання в країнах Західної Європи та Північної Америки. Екологічна стурбованість вийшла за межі суто природоохоронної діяльності, зосередившись на наслідках зростання військово-промислового комплексу, промислових забруднень, кислотних дощів тощо. Громадська активність цього періоду принципово вирізнялася такими характеристиками: 1) масовість нового руху на відміну від елітарності політично нейтральних природоохоронних організацій XIX – першої половини XX ст; 2) критичне ставлення до панівних ідеологічних доктрин інструменталізації природи; 3) алармізм та масовий екопротест; 4) перехід від природоохоронної діяльності до діяльності на захист довкілля загалом.

Отже, громадська стурбованість і діяльність рухів на захист природи і довкілля другої половини XX ст. характеризуються новою екологістською орієнтацією, яка ґрунтується на ідеологічній спрямованості та поглибленій політичній стурбованості.

У підрозділ 1.2 „Нова екологічна парадигма та її концептуальні параметри” досліджуються ідейні засади екологізму, на основі яких проголошується необхідність докорінних суспільних перетворень заради відвернення глобальної екологічної кризи й оптимізації відносин у системах „людина – природа” та „суспільство – довкілля”.

„Нова екологічна парадигма” як основа екологізму сформована на противагу парадигмі людської винятковості, що виправдовує людську владу над природою. Її формування пов’язують із даними та ідеями, оприлюдненими в книжці Р.Карсон

„Мовчазна весна” (1965 р.) та першому звіту Римському клубу „Межі зростання” (1968 р.), причому поняття меж зростання є ключовим для ідеології екологізму.

Нова екологічна парадигма визначається як: 1) науковий конструкт, що дає змогу описувати й пояснювати „нову соціальну реальність” за умов екологічних криз і потенційних меж економічного зростання; 2) система, в якій інтегруються цінності, пов’язані зі ставленням до природи, довкілля й якості життя людини. Нова екологічна парадигма застерігає проти віри у всемогутність науково-технічного прогресу, загострюючи увагу на необхідності врахування законів життя і розвитку природи. Характерними рисами нової екологічної парадигми є: ґрунтованість на постматеріальних цінностях (охорона довкілля, гендерні й громадянські права, свобода особистого вибору, антимілітаризм); визнання необхідності суспільного контролю над екологічно небезпечними формами діяльності; зорієнтованість на екологічні знання та просвітництво широких верств населення.

Розглядаються особливості застосування концепції ієрархії потреб А.Маслоу („піраміди” Маслоу) в контексті нової екологічної парадигми. На основі досліджень М. Белла, Р.Інгледарда, К.Кіда, А.-Р. Лі, Дж.Сайера, Б.Кемпбела та ін. проаналізовано особливості співвідношення матеріальних і постматеріальних цінностей, зростання екологічної стурбованості та ускладнення на шляху утвердження нової екологічної парадигми в економічно розвинених країнах і країнах третього світу. Турбота про довкілля, зростання екологічної стурбованості й становлення екологістського руху є складними взаємопов’язаними феноменами, для пояснення яких мають братися до уваги всі аспекти політико-економічного життя та весь ціннісний спектр суспільства.

Екологізм виявляє себе в екологістському русі як складовій демократичних процесів та становлення глобального громадянського суспільства; у формуванні партій „зелених” та їхній діяльності на політичній арені та у філософському та морально-етичному обґрунтуванні нової екологічної парадигми.

У **підрозділі 1.3 „Поміркований та радикальний екологізм. Екологізм та екологістських рух”** досліджено особливості становлення екологістського руху як носія й провідника ідеології екологізму. Екологістський рух характеризується багатоманітністю форм об’єднання громадян, розмаїттям світоглядних і культурних орієнтирів, широким діапазоном поставлених цілей і способів досягнення їх, правовим статусом, масштабністю дій та чисельністю учасників. Ця обставина створює значні труднощі під час аналізу цього феномена. В широкому загалі „екологістських неурядових організацій” (еконУО), що уособлюють екологістський рух, можна виокремити дві домінантні тенденції – *поміркований (mainstream)* та *радикальний екологізм*.

Поміркований екологізм (ліберальний інвайронменталізм) – це напрям екологізму, що розвивається в загальнополітичному руслі суспільства, при цьому чітко артикулюючи пріоритетність розв’язання екологічних проблем шляхом реформування політичної, правової, просвітницької сфер тощо (реформістський екологістських рух). За світоглядними засадами в реформістському екологізмі вирізняють *структурних реформістів* та *реформістів-екологістів*. Перші наполягають на необхідності інкорпорації екологічної тематики в загальнополітичний дискурс та громадського тиску на інституції, відповідальні за ухвалення й упровадження рішень; розширенні екологічного законодавства; примноженні екологічних фондів, що фінансують екологічні проекти, тощо. Реформісти-екологи уособлюють суспільно активну, політизовану частину наукової еліти, яка зорієнтована на популяризацію наукових знань, екоосвіту й просвітництво; або екологічно зорієнтовану частину політикуму, що шукає підтримки широкого загалу задля здійснення реформ. Від 1970-х років поміркований екологізм є потужним чинником формування прогресивної екологічної політики та впливу на законодавчу й адміністративну системи у багатьох країнах.

Зі становленням реформістського екологізму в контексті нової екологічної парадигми традиційний природоохоронний рух розвивається, співпрацюючи з екологістськими рухами і течіями. Багато екологістських організацій поєднують природоохоронні й екологістські орієнтації, помірковані й радикальні риси, що дає підстави говорити про екологістський рух як цілісний феномен. На основі аналізу тенденцій актуалізації екологічної проблематики та діяльності провідних міжнародних організацій (Greenpeace International, Friends of Earth, IUCN, WWF, etc.) і матеріалів провідних міжнародних форумів показано, що впродовж останніх декад XX ст. екологістський рух перетворився на глобальний суспільно-політичний феномен.

Відмінність *радикального екологізму* від екологізму поміркованого (реформістського) полягає у прагненні глибоких і системних змін у взаєминах людини з природою та революційних суспільних змін, не задовольняючись реформуванням наявних систем, а пропонуючи принципово нові моделі суспільно-політичного устрою. На цій підставі радикальний екологізм характеризують як альтернативний. Провідні напрями радикального екологізму, їхні ідейно-світоглядні засади та практичні імплікації аналізуються у Розділі 3.

У *підрозділі 1.4 „Політичний контекст екологізму. Екологізм та політичні партії”* досліджується взаємодія екологістських організацій та політичних партій; взаємозв’язок між традиційними політичними ідеологіями, партійною ідентифікацією та ідеологією екологізму. Виходячи з розуміння екологізму як ідеології нових соціальних

рухів, що спирається на постматеріальні цінності й віддзеркалює суспільну реакцію на екологічні виклики, оцінюється правомірність визначення екологізму як ідеології, що не вписується в традиційні схеми поділу ідеологій на „ліві” та „праві”. Водночас звертається увага на те, що традиційні політичні партії, незалежно від їхніх ідеологічних платформ, змушені зважати на „екологічну складову” настроїв електорату чи ситуативно вдаватися до екологістської риторики. Дисертант пристає на позицію, що в сучасному суспільно-політичному житті спостерігається не так чітка кореляція між традиційними ідеологіями, партійною належністю й екологізмом, як складні взаємозалежності між цими чинниками.

Специфічним наслідком становлення екологізму та його впливу на суспільно-політичне життя є партії „зелених”. Аналіз політичного досвіду США, Великої Британії, Німеччини у формуванні екологічної політики свідчить про суперечності, що виникають між екологічною політикою, яка репрезентує довготермінові зобов’язання перед суспільством і потребує значних інвестицій, та короткотерміновими політичними флуктуаціями, пов’язаними з електоральними циклами. Основним чинником, який визначає результативність партій „зелених”, є їхня залежність від політичних традицій конкретного суспільства, а успіх реалізації екологічної політики та запровадження екологічних цінностей у політичну культуру визначається демократичними традиціями суспільства, повагою до природи й прав людини, а також ефективністю функціонування структур громадянського суспільства.

У другому розділі **„Аналіз змісту поняття „екологізм”** досліджується зміст понять „екологія”, „екологізм” та „інвайронменталізм”, а також зв’язок між екологізмом та екофілософією.

У *підрозділі 2.1 „Екологія та концептуалізація екологізму”* на підставі аналізу еволюції проблемного поля екології як біологічної науки, започаткованої наприкінці XIX ст., показано, що впродовж XX ст. екологічні проблеми вийшли далеко за межі суто природничо-наукових. Сучасне суспільство не задовольняється лише науковими дослідженнями стану довкілля й окремих його компонентів, а потребує загальніших і глибших рефлексій щодо взаємопов’язаності природних процесів, впливу на них людини, а також щодо наслідків таких впливів. Екологічні проблеми переростають у соціальні, економічні, політичні, етичні. Дослідження статусу екології в системі науково-природничого та соціогуманітарного знання, а також світоглядних, гуманістичних, евристичних, кумулятивних та інших функцій екологічних знань (Ф.Гиренкок, Е.Гірусов, М.Голубець, В.Деркач, Ф.Канак, Р.Карпінська, М.Кисельов, В.Крисаченко, П.Куусі, І.Лісєєв, Л.Сидоренко та ін.) констатують особливий статус

екології не лише і не так у системі наукових знань, як у сучасному суспільно-політичному дискурсі. Поняття „екологія” перейшло зі сфери суто наукового обігу в інші сфери, що призводить до розширення змісту поняття „екологія” (В.Деркач), „переоцінки поняття” (І.Касавін), а також вживання його як метафори під впливом „ідеологічної моди” (А.Гусейнов) та внаслідок „політизації науки” (Е.Коен). При цьому виникає реальна небезпека стирання граней між безпосереднім і метафоричним змістом поняття, безмежного розмивання проблемних полів, а відтак – конкретності щодо визначення шляхів розв’язання нагальних проблем.

За цих умов актуалізується проблема визначення змісту поняття „екологія” для означення науки та наряду прикладних досліджень, ідентифікації предметного екології, міждисциплінарних зв’язків тощо. Водночас постає питання щодо розроблення специфічного поняттєво-категоріального апарату для опису й аналізу світоглядно-філософських, соціальних і суспільно-політичних проблем у координатах „людина – природа” та „суспільство – довкілля”. Для задоволення потреби в „розширенні змісту” поняття „екологія” пропонується вживати поняття „екологізм” та „інвайронменталізм”. Екологія як комплексна наука становить підґрунтя екологізму, але не тотожна йому. Зв’язок між екологією та екологізмом не є лінійним і опосередковується не лише знаннями, а й традиціями, досвідом, мудрістю, інтуїцією, вірою. Для розуміння цього зв’язку необхідне занурення в пізнавальний, світоглядний, культурний і цивілізаційний процеси. Спираючись на дослідження А.Добсона, Р.Кірмана та ін., висвітлюється зміст поняття „екологізм” та обґрунтовується доцільність ширшого його запровадження в науковий обіг на вітчизняних теренах. Якщо екологія лежить у сфері науки, то екологізм обіймає як сферу екології, так і сферу позанаукового досвіду, прагнучи зробити на їх засадах висновки, значущі для збереження природи та сутності людини як природно-соціальної істоти, і поєднує критично-філософську, світоглядну та ідеологічну функції.

У **підрозділі 2.2 „Екологізм та інвайронменталізм”** детально аналізується зміст поняття „екологізм” та спорідненого з ним поняття „інвайронменталізм”. Перше є похідною від науки екології, але не підміняє її, не ототожнюється з нею. Як ідейно-світоглядна рефлексія над складним комплексом проблем у координатах „людина – природа” та „суспільство – довкілля”, екологізм охоплює всі сфери сучасного суспільно-політичного життя, економіки, культури, етики тощо, дістає відображення в розмаїтті течій, об’єднаних ідеєю безперечного визнання самоцінності природи та необхідності радикальних змін у людських стосунках з нею; виводить сучасну екологічну кризу з кризи суспільної, а не з браку знань чи технологій. Екологізм спирається на

багатючий спектр філософських учень і світоглядних орієнтирів, наукові знання і позанауковий досвід (інтуїція, мудрість, міф), традиції та вірування, перебуваючи в складних відносинах з іншими ідеологіями.

Екологізм є світоглядною настановою, що спонукає до гармонійного співіснування зі світом природи та поєднує ідейно-світоглядну й критично-філософську функції. Ідеологія екологізму спрямована на об'єднання людей заради збереження життя на Землі та досягнення збалансованості між природою та суспільством. Ідеологія екологізму визначається як „зелена ідеологія”.

Спільне у змісті понять „екологізм” та „інвайронменталізм” відображає стурбованість деградацією природи і довкілля, а відмінність полягає у розумінні сутності екокриз та шляхів їх подолання. Екологізм ґрунтується на визнанні самоцінності природи, вимагаючи радикального перегляду людських цінностей, докорінної зміни суспільно-політичного ладу й обмеження економічного зростання. Екологізм – це ідеологія постматеріального й постіндустріального суспільства. Інвайронменталізм ґрунтується на соціальному і техніко-технологічному оптимізмі й вірі в можливість удосконалення менеджменту у царині природокористування без суттєвого обмеження темпів подальшого економічного зростання (удосконалення способів продукування довкілля).

Відмінність ідейно-світоглядної спрямованості екологізму й інвайронменталізму дається взнаки у ставленні до приро- та антропоцентризму. В основі ідеології екологізму лежить поняття Природи, а інвайронменталізму – довкілля, однак протиставлення цих ідеологем є абсолютним. Тому коректніше говорити про співвідношення антропо- та природоцентризму в конкретній дослідницькій ситуації. Певною мірою суперечність між природо- та антропоцентризмом знімається голістською парадигмою спільносвіту К.Маєр-Абіха.

У підрозділі 2.3 **„Екологізм та екофілософія. Критерії класифікації екологістських концепцій”** розглянуто способи філософування в межах екологізму, а також філософське оцінювання екологізму загалом і пропонованих ним моделей світобачення та суспільно-політичних практик. Вихідною позицією дослідження є положення, що екологічні виклики сучасності значною мірою визначають проблемне поле філософії й актуалізують питання розроблення екофілософії як нової екологічної етики (А.Єрмоленко).

Різноманітні способи філософування, що виникають як „метафізичні ускладнення” в сучасному екологістському русі, мають характер натурфілософії чи природної

релігійності (В.Теобальд) і створюють передумови для філософування в межах екологізму (екофілософії).

З широкого спектра філософського обґрунтування екологізму в діапазоні від „червоних зелених” (екоанархістів) до „зелених червоних” (екомарксистів) найяскравішими розвиненими є екофілософські надбудови („метафізичні ускладнення”) над основними напрямками радикальних екологістських рухів – глибинної екології, соціальної екології, біорегіоналізму та екофемінізму. Аналіз основних екофілософських концепцій, їх внутрішніх суперечностей, а також спільних і відмінних рис на рівні теоретичного обґрунтування та на рівні практичних імплікацій є важливим для відповіді на питання, чи становить екологізм цілісний тип ідеології (мета-ідеології) та практики (мета-практики). Водночас не можна ототожнювати радикалізм екологічної ідеології та стратегії й практики окремих радикальних груп і рухів. Логічний зв’язок між радикальною екологічною ідеологією (екофілософією) та практичною діяльністю (екологістським рухом) не завжди є безпосереднім і очевидним, а полягає в тому, що філософія надає ідейно-світоглядні орієнтири для особистої та суспільно-політичної діяльності, а „зелена” екологістська діяльність створює підґрунтя для розвитку й коригування філософської думки.

Третій розділ „Ідейно-світоглядний аналіз сучасних екологістських концепцій” присвячений детальнішому дослідженню зв’язків між екофілософією та ідейними програмами й практичними діями радикальних екологістських рухів.

У підрозділі 3.1 **„Ідейно-світоглядні засади та практична спрямованість глибинної екології”** простежуюся витоки, філософські засади та внутрішні суперечності одного з найвпливовіших напрямів екофілософії та екологістського руху – глибинної екології, яка безпосередньо спирається на нову екологічну парадигму; аналізуються засадничі принципи екософії А.Наесса та погляди його послідовників.

Глибинна екологія – це *екософія*, що спирається на екоцентричні цінності, які дають можливість глибше, порівняно з традиційною філософією, осмислити зв’язки між особистісним „Я” (“Self”), людською громадою (“community”) та світом природи (Natural World). Глибинно-екологічний рух – це масовий рух, який сповідує принципи екософії і ставить за мету досягнення відповідних соціальних змін. „Глибинну екологію” протиставляють так званій „поверхневій екології”, що ґрунтується на західному раціоналізмі і вбачає можливість розв’язання екологічних проблем індустріального суспільства (зменшення рівнів забруднень, раціональніше використання природних ресурсів), не змінюючи свідомості та стилю життя, зокрема й стереотипів споживання, людини. Глибинна екологія має за мету змінити базові людські цінності на тривалу

перспективу, а також політику, економіку, ідеологію, спираючись на принципи егалітаризму та біо- й екоцентризму.

Глибинна екологія прагне подолати характерний для європейської філософської традиції антропоцентризм, апелюючи не лише до наукових аргументів, а й до мудрості, спираючись на культурне розмаїття форм світосприйняття та філософування. Серед них – буддизм, вчення Магатми Ганді, метафізика й етика Б.Спінози (пантеїзм, принципи монізму й саморозвитку), трансперсоналізм, етика землі О.Леопольда, гіпотеза „Геї” Дж.Левкока. Апеляція до широкого спектра теоретичних аргументів виправдовується необхідністю створення нової етики „не-домінування-над-природою”, яка віддзеркалює ідею спасіння людства через його єднання з природою й об’єднання різних спільнот людей заради вищих цілей і цінностей.

Еклектичність філософського підґрунтя глибинної екології дає підстави для неоднозначної інтерпретації її представниками радикальних природоохоронних організацій і рухів, а також для виникнення суперечностей між ними. Це показано шляхом аналізу засад діяльності таких організацій як „Земля понад усе!”, „Морські пастухи”, „Ековоїни”, а також змісту дискусій між засновником глибинно-екологічної філософії А.Наессом та активним захисником природи П.Ватсоном щодо практичного застосування принципів ненасилля. Обидві сторони, посиляючись на принципи глибинної екології, на практиці обстоюють протилежні позиції у ставленні до китобійного промислу.

Глибинна екологія не може претендувати на надання остаточних рекомендацій і приписів щодо розв’язання гострих проблем сучасності, але є одним із плідних джерел, що спонукають до розмислів і дій на користь збереження природи як основи людського життя, а різні групи прихильників цього екофілософського вчення можуть ситуативно бути як партнерами, так і опонентами.

Підрозділ 3.2 *„Соціальний та біорегіональний напрям екологізму”* присвячено дослідженню особливостей формування й аргументації соціоекології та біорегіоналізму як напрямів радикального екологізму, що, на відміну від глибинної екології, зосереджуються не так на відношенні „людина – природа”, як на відношенні „суспільство – довкілля”.

У дисертації *соціальна екологія* досліджується як напрям радикального екологізму, що його заснував американський еколог М.Букчин. Соціальна екологія виходить з критики політико-економічного устрою західного суспільства як головного чинника екологічної кризи, намагаючись з’ясувати першопричини, які штовхнули суспільство на хибний шлях розвитку, коли природу розглядають винятково як матеріальну базу для

економічного зростання. Головними перешкодами для подолання екологічної кризи є вільний ринок, бюрократія, соціальне домінування та панування корпоративних інтересів тощо. Оскільки екологічні проблеми є похідними від матеріальних умов суспільства, то соціальна екологія може визначатися як екологічний матеріалізм.

Соціальна екологія критично оцінює намагання поміркованих екологів (ліберальних інвайронменталістів) досягти вагомих зрушень у подоланні екологічної кризи без радикальних змін в суспільно-економічному житті та в системі влади. Вона наполягає на децентралізації влади, екологізації технологій, повороті від домінування одних верст суспільства над іншими та суспільства загалом над природою до партнерства. Це вимагає актуалізації таких глибоко вкорінених у природі людських якостей як взаємодопомога, солідарність, взаєморозуміння.

Соціальна екологія піддає критиці біоцентричні течії екологізму (зокрема, глибинну екологію) через недооцінювання ними соціально-економічних коренів екологічної кризи. Суперечності між соціальними й глибинними екологами поглиблює переведення їхніх екополітичних теорій у царину практичних консолідованих дій, спрямованих на збереження природи й поліпшення життя людей. Утім, спільним для обох учень є опозиція до утилітарного природостворення, критика ліберального (помірного) екологізму та заклик до радикальних дій на захист довкілля на засадах принципу „нульового зростання”.

Одним із імовірних шляхів суспільного розвитку, що протистоятиме ідеології індустріалізму, техніко-технологічного оптимізму та глобальній експансії капіталу є *біорегіоналізм*. Основний пафос біорегіоналізму полягає в ідеї інтеграції екологічного потенціалу біорегіону з економікою, культурою, освітою та системою управління, конкретизуючи відношення „суспільство – довкілля” до відношення „біорегіон – громада”. Біорегіоналізм належить до „теорій місця”, що надають особливої ваги місцевим цінностям, біологічним і географічним параметрам території як підґрунтя людської духовності й культури. Цей напрям екологізму виявляє спільність не лише з соціальною екологією, а й з глибинною екологією, оскільки надає великої ваги інтуїтивним переживанням природи, духовному єднанню із землею, міфу. Слабким місцем теорії біорегіоналізму є розмитість критеріїв біорегіону, що призводить до методологічного релятивізму. Принципова відмінність біорегіоналізму від інших форм географічного детермінізму полягає у прагненні сформулювати програму дій у відповідь на екологічні виклики другої половини XX – початку XXI ст.

На практиці біорегіоналізм репрезентує сукупність екологістських та місцевих рухів (зокрема, рух біорегіональних комун), що запроваджують різноманітні, у тому числі

й просвітницькі, проекти для популяризації „зелених ідей” та шляхів гармонізації життя на природних засадах (органічне сільське господарство, енергозбереження, зменшення відходів тощо). Попри утопізм і методологічну недовершеність біорегіонального вчення, його ідейний потенціал сприяє переосмисленню реалій сучасності з огляду на негативні наслідки глобалізації.

У *підрозділі 3.3 „Феміністичний вектор екологізму”* детально аналізуються особливості застосування ґендерного підходу під час обговорення проблем довкілля та обґрунтування шляхів їх розв’язання; з’ясовується питання щодо правомірності виокремлення „феміністичного” вектора в поміркованому та радикальному екологізмі, специфічних „жіночих” проблем, зумовлених екокризами та особливої ролі жінок у їх розв’язанні. Під час формування загальних підходів до впровадження глобальної екополітики та в реформістському екологістському русі жіноцтво вирізняють як особливу цільову групу, здатну зробити вагомий внесок у поліпшення стану довкілля. Водночас виокремлюється низка специфічних проблем, що становлять соціальні конструкти ґендеру і не вписуються в параметри традиційного екологістського руху, а потребують глибокого й усебічного аналізу ролей чоловіків і жінок у їх подоланні.

Контрастне виокремлення специфічно жіночих аспектів сучасної екологічної проблематики та наголошення виняткової ролі жінок у її розв’язанні дає підстави кваліфікувати його як радикальний екологізм, що розгортається в кількох напрямках і охоплює розмаїтий спектр філософських ідей і форм діяльності під загальною назвою „*екофемінізм*”. Базовою для екофемінізму є теза про зв’язок між експлуатацією природи та пригніченням жінки в патріархальному суспільстві. Екофемінізм поєднує теоретичні рефлексії щодо жіночих проблем практичними шляхами їх розв’язання, наголошуючи неможливість відокремити дії на захист довкілля від зусиль, спрямованих на визначення статусу жінки в сучасному суспільстві. На основі поглядів К.Адамс, Ф.д’Обон, В.Шіви, Н.Ноддінгс, К.Ворен, С.Келлерта та ін. аналізуються особливості феміністичного та ґендерного підходів до пояснення та розв’язання екологічних проблем. Позитивно оцінюється пропозиція екофеміністів залучити до етики турботи, що посідає центральне місце у феміністичних розвідках, природу та об’єкти природного світу. Екофемінізм дотримується критичних поглядів щодо глибинної екології, радше поділяючи спільні позиції соціальною екологією та біоцентризмом. Слабкою стороною екофемінізму є подеколи однобічне акцентування жіночих цінностей, а позитивною – звернення до ґендеру як важливого чинника осмислення сучасних проблем та пошуку шляхів їх розв’язання.

Підсумком аналізу концептуальних засад провідних напрямів сучасного екологізму (глибинна екологія, соціальна екологія, біорегіоналізм та екофемінізм) та їх порівняльного аналізу є висновок, що попри суттєві розбіжності у способах осмислення екологічних викликів і теоретичної аргументації шляхів подолання криз, зазначені напрями поділяють спільні позиції, що можуть визначатися як інваріанти екологізму. До них належать: 1) наполягання на перегляді системи цінностей на користь не-антропоцентризму та створення нової етики – „етики недомінування” та „етики турботи”; 2) сакралізація природи й землі, віра в „мудрість природного життя”, апеляція до міфу; 3) антиглобалістська спрямованість; 4) турбота про екологічну справедливість; 5) значний просвітницький потенціал („нове просвітництво”).

Четвертий розділ „Принцип справедливості в сучасному екологізмі” присвячений аналізу визначення справедливості як одного із найбільш значущих ідеалів людства в контексті сучасних екологічних проблем.

У **підрозділі 4.1 „Проблема визначення справедливості”** дисертант на основі праць Дж.Ролза, П.Рікера та ін. доходить висновку, що справедливість є складним і багатогранним феноменом, який набуває специфічних виявів у різних сферах життя. Розв’язання конкретних проблем з огляду на досягнення справедливості спирається на універсальні характеристик принципу справедливості та специфічні умови його дотримання. Починаючи від 1970-х років до традиційних досліджень щодо визначення сутності справедливості та шляхів її досягнення в окремих сферах суспільного життя (право, освіта, політика тощо) додалися дослідження екологічної проблематики. З одного боку, екологічні проблеми породжують соціальну несправедливість, з іншого – соціальна несправедливість є причиною екологічних негараздів. Розуміння соціальної рівності й справедливості визначає оцінки екологічних проблем та шляхи їх розв’язання. Це конкретизується у трьох дослідницьких напрямках: 1) яким чином можливе дотримання принципу справедливості в сучасному світі на глобальному рівні (новий світовий порядок); 2) чи можливе дотримання принципу справедливості стосовно наступних поколінь (рівність поколінь); 3) яким чином реалізується право людей на безпечне довкілля (рух за екологічну справедливість) і як справедливість може виступати мірилом і критерієм ефективності екологічної політики.

У **підрозділі 4.2 „Принцип справедливості в контексті глобальних екологічних проблем. Справедливість як новий світовий порядок”** з’ясовуються підходи до реалізації принципу справедливості в глобальній екологічній політиці, де досягнення справедливості вбачається через встановлення нового світового порядку, сутістю якого полягає у зменшенні диспропорцій в обсягах споживання між різними країнами та

різними верствами населення, рівному доступі до природних ресурсів і зиску від їх використання, а також рівної відповідальності за здійснювані на довкілля впливи. Однією із спроб протистояти несправедливості є рух за екологічну справедливість як складова глобального екологістського руху.

У *підрозділі 4.3 „Справедливість як рівність поколінь”*, спираючись на тезу Дж.Ролза про важливість ідеї суспільства як справедливої системи, де здійснюється співпраця серед громадян як вільних і рівноправних осіб упродовж тривалого часу, дисертант досліджує можливість реалізації ідеї справедливості як проблеми розподілу природних ресурсів і матеріальних благ між теперішнім і прийдешніми поколіннями та шляхи розв’язання суперечностей, що з цього випливають.

На підставі аналізу праць В.Беккермана, Д. та Д.Медоуз, Я.Тінбергена, Р.Костанзи, Г.Далі, Г.Йонаса, М.Томана та ін. виокремлено два класи суперечностей під час розв’язання проблеми рівності поколінь: 1) суперечності між інтересами нинішніх і майбутніх поколінь, та складність їх визначення; 2) суперечності між індивідуальними інтересами й преференціями, що регулюються здебільшого ринковими відносинами, та інтересами й добробутом усього суспільства тепер і в майбутньому. Постає питання, наскільки сучасні екологічні цінності зберігатимуть свою актуальність для ближчих і більш віддалених поколінь. Зокрема, ідеологи радикального екологізму наполягають на необхідності перебудувати індивідуальну поведінку на засадах „природоцентричних” цінностей як передумови дотримання принципу справедливості перед нащадками.

Підрозділ 4.4 „Рух за екологічну справедливість та його оцінка” присвячено дослідженню практичних спроб досягнення екологічної справедливості. Метою екологічної політики є забезпечення таких умов, за яких жодна з груп населення не піддавалася б більш негативним впливам за рахунок зменшення ризику інших груп населення. Екологічна політика як важлива суспільна інституція не має бути дискримінаційною, а сам принцип справедливості має становити підґрунтя екологічної політики і бути критерієм її ефективності. Утім, на практиці екологічні ризики не завжди рівномірно розподіляються між різними сегментами суспільства. Нерівномірний розподіл екологічних ризиків визначають як екологічну несправедливість. Громадська стурбованість щодо нерівномірного розподілу екологічних ризиків виявляє себе в турботі про екологічну справедливість і реалізується в рухах за соціальну справедливість (права людини) та різноманітних екологістських рухах.

Аналіз становлення руху за екологічну справедливість, засад його діяльності та досягнутих результатів у США та інших країнах дає змогу висновку, що екологічна несправедливість є не так наслідком цілеспрямованої дискримінації під час реалізації

економічних проєктів чи здійснення екологічної політики, як результатом нерівномірного розподілу політичної влади. Екологічна несправедливість має місце тоді, коли порушується суспільна рівновага, яка має гарантувати кожному максимум свобод і вільний доступ до стану *активного громадянина* (Дж.Роулз).

Рух за екологічну справедливість спростовує тезу про елітарність сучасного екологізму та вказує на недостатність і обмеженість централізованого підходу („згори”) до формування екологічної політики, підтверджуючи натомість необхідність урахування прав, настроїв і очікувань місцевого населення, громад.

Підрозділ 4.5 „Спроба екстраполяції на Україну” розглядає можливість застосування досвіду досягнення екологічної справедливості, здобутого екологістськими й громадянськими рухами інших країн, на теренах України задля збагачення підходів до формування засад правового, демократичного, громадянського суспільства та реалізації національної стратегії екологічної безпеки. Зменшення екологічних ризиків на рівні національної стратегії неможливе без кардинального розв’язання економічних проблем. Поліпшення економічної ситуації на засадах екологічно збалансованої стратегії розвитку уможлиблює збільшення фінансування екологічних програм та сприяє загальному підвищенню добробуту населення. Розв’язання економічних та екологічних проблем на державному рівні має доповнюватися підвищенням екологічної свідомості та зростанням громадянської активності населення, його самоорганізації та мобілізації.

У п’ятому розділі **„Співвідношення глобального та локального в сучасному екологізмі”** аналізуються дві протилежні тенденції сьогодення крізь призму ідеології екологізму.

У підрозділі **5.1 „Глобалізація в дзеркалі екологізму”** дисертант виходить з того, що глобалізація є складним, багатовимірним і суперечливим процесом, а одним із найтривожніших наслідків глобалізації є погіршення стану глобального довкілля та зростання вразливості людини (екологічна глобалізація). За умов глобалізації значно ускладнюються процедури ухвалення та впровадження рішень щодо подолання екокризових явищ. Світова спільнота докладає чимало зусиль до вироблення спільних заходів з метою пом’якшення негативних, зокрема екологічних, наслідків глобалізації в різних формах мобілізації колективних зусиль і ресурсів. До числа опонентів глобалізації, котрі прагнуть привернути увагу до її негативних сторін, належать країни третього світу, корінні народи та місцеві громади, радикальні групи нових соціальних рухів, у тому числі й екологістських („зелених”).

Попри незворотність глобалізаційних процесів, життя людей перебігає не в „глобальному просторі”, а в певному осередку із притаманним йому ландшафтом,

життєвим устроєм, ритмом, традиціями, звичаями тощо. Життя конкретних людей і громад протікає в локальному довкіллі, яке є для них безпосереднім джерелом ресурсів, засобів для життя та сакрального натхнення, а також умовою і середовищем самоідентифікації. Чисельні глобальні проблеми набувають особливої гостроти на регіональному і локальному рівнях, переходячи зі сфери абстрактного у сферу конкретного, заторкуючи життєві інтереси людей і громад. Через це виникає необхідність глибшого дослідження їхніх впливів на локальному рівні та зворотних зв'язків, що виникають при цьому.

Підрозділ 5.2 „Феномен локалізації: світоглядний, науково-методологічний і політологічний виміри” присвячений глибшому й детальнішому розгляду феномена локалізації як однієї з основних характеристик екологізму, яка не так часто порівняно з глобалізацією є предметом філософського аналізу та світоглядних оцінок. Вектор локалізації спрямований у протилежному від глобалізації напрямі і, певною мірою, є антитезою останньої. Сутність локалізації полягає в актуалізації місцевих проблем, переорієнтації світогляду на місцеві цінності, перерозподілі влади й здійсненні організаційно-інституціональних змін задля розв'язання екологічних і соціально-економічних проблем на місцевому рівні. Згідно зі світоглядними настановами локалізації, поступ у масштабнішому подоланні екологічних і соціально-економічних проблем визначається позитивними кроками саме на місцевому рівні, а активізація дій на місцевому рівні розглядається як необхідна умова розв'язання глобальних проблем.

Аналіз таких концептів як „первинна турбота про довкілля”, „Місцевий порядок денний на XXI ст.”, рух за „Місцеві порядки на XXI ст.”, „етика локалізації („етика місця”), „педагогіка місця”, феномен NIMBY („не на моєму подвір'ї”), „рух за локальні валюти” дає підстави стверджувати, що локалізація набуває більшої ваги в сучасному світі, хоча поки зарано робити остаточні висновки стосовно її здатності врівноважити глобалізаційні процеси і протистояти їхнім негативним наслідкам. Активізація локалізаційних тенденцій в усьому розмаїтті їхніх виявів свідчить, що людство перебуває у постійному пошуку шляхів розв'язання суперечностей, що виникають в системі „суспільство – природа”, та пошуку відповідей на екологічні виклики глобалізації в таких формах, які були б суголосними життєдіяльності кожної людини як у своєму власному, так і в нашому спільному домі.

Підрозділ 5.3 „Колізії екологізму в сучасному світі” присвячено дослідженню тенденцій впливу екологізму на суспільну та політичну свідомість, з огляду на: 1) складність і багатоаспектність екологічної проблематики; 2) складну структуру суспільства та суперечливість інтересів різних суспільних груп; 3) міжнародний

політичний клімат, соціально-економічні й політичні флуктуації тощо. Особливості реагування різних сегментів суспільства на екологічні проблеми демонструють наукова еліта (реформістський екологізм, екопросвітництво), жінки й жіночі громади (екофемінізм), расові меншини, біднота та середній клас (рух за екологічну справедливість), місцеві громади (біорегіоналізм, рух за „Місцеві порядки денні на ХІХ ст.”, NIMBYїзм).

Спектр реагування різних суспільних груп на екологічні проблеми коливається від готовності до самопожертви заради захисту природи (радикальний екологізм) до активної опозиції екологічній політиці та екологістському рухові (неоконсервативні регуляторні економісти, нові ресурсні економісти, корнукопісти – прихильники ресурсної необмеженості). Для аналізу особливостей ставлення різних суспільних груп до екологічної проблематики та формування громадської думки стосовно екологічної політики дисертант спирається на концепції „концентричних кіл” (Р.Данлап), екомесіанства (Е.Гудінас), суперечності в економічних оцінках екологічної проблематики та шляхів її розв’язання (дилема „зростання – розвиток”) тощо.

Критичне ставлення певних груп суспільства до екологізму та екологістського руху має стимулювати пошук ефективніших шляхів переведення світоглядних настанов екологізму в практичну площину, зокрема в царині формування екологічної політики; спонукати до переоцінювання цілей, стратегії й тактики екологістського руху, розширення його соціального підґрунтя та сфер впливу. Врахування особливостей сприйняття екологічних проблем та цінностей різними верствами населення є важливою передумовою практичної реалізації настанов екологізму.

Шостий розділ „Феномен екоосвіти в контексті екологізму” присвячено аналізу характерних рис, змісту та цілей екоосвіти та співвідношенню їх з ідейно-світоглядними настановами екологізму.

Підрозділ 6.1 „Екоосвіта як відповідь на виклики сучасності” досліджує роль освіти як засобу підвищення екологічної свідомості різних верст населення, трансформації індивідуальних і суспільних цінностей, світоглядних орієнтирів тощо. Окреслено чотири підходи до формування парадигми екоосвіти.

Перший підхід полягає у визначенні екоосвіти як складової загальноосвітнього процесу, а розроблення базової концепції екоосвіти та моделей її практичної реалізації здійснюється в контексті реформування царини освіти загалом на базі нової філософії освіти. Другий підхід обґрунтовує доцільність створення самостійної галузі освіти – екоосвіти – на основі спеціально розробленої методологічної платформи, яка дасть змогу сформулювати цілі й завдання екоосвіти, розробити її поняттєво-категоріальний апарат,

методичний і дидактичний інструментарій тощо. Цей підхід передбачає також експансію принципів екоосвіти в інші освітні галузі з метою їх екологізації. Третій підхід обстоює доцільність побудови низки відносно автономних освітніх парадигм, що спираються на різноманітні філософські, культурні й освітні традиції й зорієнтовані на конкретні цільові групи чи на розв'язання конкретних завдань (екоосвітній плюралізм). І, нарешті, відповідні моделі екоосвіти вибудовуються як важливий і невід'ємний компонент екологістських (екофілософських) концепцій, які претендують на роль дороговказу в подоланні екологічної та гуманітарної криз.

Для пошуку методологічних орієнтирів в оцінюванні екоосвітніх парадигм важливого значення набуває філософія освіти, яка спонукає до запровадження „сучасних концепцій, що зумовлюють виникнення нових практичних моделей” (Дж.Д'юї). Під час розроблення парадигми екоосвіти перевагу надають підходам, зорієнтованим на неперервну, випереджувальну (Дж.Д'юї), проблемно-зорієнтовану (П.Фрейре), життєцентричну (Д.Опп) та гуманістичну (В.Сухомлинський) моделі освіти, порівняно з інструментальним (банківським) та інформаційним підходами.

Підрозділ 6.2 „Інституалізація екоосвіти та її характеристика” присвячено дослідженню підстав розвитку екоосвіти як самостійної галузі освіти. „Екстенсивний шлях” екологізації освітньої сфери (додавання до усталених програм додаткових тем з екологічних аспектів конкретної спеціальності; розроблення спецкурсів, створення кафедр, науково-дослідних центрів тощо) є найпоширенішим в освітянській практиці, оскільки не потребує глибоких системних реформ. Пліднішим, але складнішим для реалізації є розроблення концепції екоосвіти на засадах міждисциплінарного підходу, зокрема „діалогічної моделі” (П.Фрейре) та моделей „екологічної грамотності” й „екодизайну” (Д.Опп). Надзвичайної ваги в процесі екоосвіти набувають „плекання почуттів і відчуттів” (К.М.Маєр-Абіх) у поєднанні з „відповідальним розумом” (К.-О.Апель). Таким чином, сучасна екоосвіта має бути спрямована на інтеграцію чуттєво-емоційної, раціонально-інтелектуальної та діяльнісної сфер.

Підрозділ 6.3 „Екоосвітній плюралізм” присвячений аналізу особливостей формування спеціалізованих (цільових) екоосвітніх програм з метою визначити міру їхньої релевантності загальним засадам екологізму, оцінити внесок у розв'язання екологічних проблем та можливості розширення унікального досвіду. Основні напрями формування цільових екоосвітніх концепцій відображають структуру сучасних екологічних викликів, до яких, зокрема, належить збереження та збалансоване використання біорозмаїття.

Зважаючи на широкий спектр функцій біорозмаїття для підтримки сталості природної та соціально-економічної систем, запровадження освітніх програм задля збереження й збалансованого використання біорозмаїття сприяє поглибленому розумінню його значення широким загалом і окремими фаховими групами, а відтак – сприяє розв’язанню широкого спектра проблем.

Підрозділ 6.4 „Освітній потенціал екологістських концепцій” розглядає екоосвітні моделі, що їх пропонують глибинна екологія, соціальна екологія, біореґіоналізм та екофемінізм. Ці моделі відповідають ідейно-світоглядним і теоретико-філософським засадам відповідних екофілософських концепцій.

Підсумовується розділ висновком, що проникнення в освітню сферу ідеалів охорони природи та збереження довкілля, гармонізації відносин у координатах „людина – природа” та „суспільство – довкілля” значно розширює її традиційні межі та горизонти, сприяє формуванню екологічно свідомих, грамотних і соціально відповідальних фахівців та громадян планети Земля.

У **висновках** наведено основні підсумки дослідження, що пов’язані з концептуалізацією поняття екологізму, з’ясуванням його ідейно-світоглядних засад та практичних імплікацій. Зміст дисертації підсумовують такі узагальнювальні положення.

Передумовами становлення екологізму були, по-перше, суспільна стурбованість, втілена в природоохоронному русі 1890-х – 1960-років (природоохоронна хвиля екологізму); по-друге – інституціоналізація „нових соціальних рухів” 1960-х років і формування „нової екологічної парадигми”, яка вимагає кардинального перегляду системи цінностей техногенної цивілізації з позицій постматеріалізму та концепції „меж зростання” (Римський клуб). Екологізм розглядає екокризові явища в тісному й безпосередньому зв’язку з гуманітарною кризою, зумовленою втратою гармонії між людиною і природою та суспільно-політичною кризою, або кризою демократії.

Екологізм становить сучасну цілісну ідейно-світоглядну стратегію, спрямовану на оптимізацію відносин у координатах „людина – природа” та „суспільство – довкілля”, що інтегрує систему цінностей, гуманістичний тип культури та етично зорієнтовану практику. Ідейно-світоглядні настанови екологізму мають на меті зміну стереотипів індивідуальної та колективної поведінки, суспільно-економічного та політичного устрою загалом, спираючись на систему наукових знань і позанауковий досвід (вірування, міфи, традиції, мудрість тощо). Сучасний екологізм репрезентований на ідейно-теоретичному рівні екофілософією, на практичному – громадським екологістським рухом та діяльністю політичних партій (партій „зелених”). Екологістські рухи є невід’ємною складовою сучасної демократії та громадянської активності і диференціюються на: а) поміркований

(реформістський) екологістських рух; б) радикальний (альтернативний) екологістський рух.

Поняття екологізму сформулювалося як результат розширенням меж і тематичного збагачення сфери екологічних досліджень, а також трансформації змісту поняття „екологія”. Причинами останньої є переоцінювання поняття „екологія”, зумовлена актуалізацією пошуку відповідей на екологічні виклики сучасності, наділення його широким метафоричним змістом і підпорядкування „ідеологічній моді” упродовж ХХ ст. Концепт екологізму створює можливості аналізу меж „розширення змісту” поняття „екологія” („метаекологія”) і задає передумови для розроблення специфічного поняттєво-категоріального апарату для адекватного опису комплексу світоглядно-філософських, соціокультурних, морально-етичних проблем, що виникають у системах „людина – природа”, „суспільство – довкілля”.

Аналіз змісту понять „екологія”, „екологізм” та „інвайронменталізм” свідчить про значний евристичний зміст понять „екологізм” та „інвайронменталізм”. Ширше запровадження цих понять у науковий і суспільно-політичний обіг уможлиблює коригування адекватного вживання екологічних понять, уникаючи наповнення їх не властивим їм змістом.

Екологізм та інвайронменталізм містять світоглядні настанови щодо ставлення людини до світу загалом, природи (екологізм) та довкілля як середовища людської перетворювальної діяльності й життєдіяльності (інвайронменталізм).

Провідними течіями сучасного екологізму є глибинна екологія, соціоекологія, біорегіоналізм, екофемінізм, які характеризуються такими спільними рисами: 1) наполягання на перегляді наявної системи цінностей, ґрунтованої на антропоцентризмі, на користь еко- та природоцентризму та обґрунтування нової екологічної етики – „етики недомінування” та „етики турботи”, яка включає природу і природні об’єкти до сфери турботи; б) сакралізація природи й землі, віра в „мудрість природного життя” та звернення до міфу; в) антиглобалістська спрямованість та актуалізація локальних цінностей; г) турбота про екологічну справедливість; д) значний просвітницький потенціал („нове просвітництво”).

Принцип справедливості посідає ключове місце в стратегії сучасного екологізму. Справедливість є визначальним критерієм глобальної екологічної політики, ґрунтованої на засадах збалансованого (сталого) розвитку. Принцип справедливості виявляє себе: 1) у прагненні нового світового порядку, зорієнтованого на зменшення диспропорцій в обсягах споживання між країнами та різними верствами населення, рівному доступі до природних ресурсів і зиску від їх використання, а також у рівній відповідальності за

впливи на довкілля; 2) у пошуку шляхів дотримання екологічної справедливості щодо наступних генерацій людей (справедливість як рівність поколінь) з урахуванням усього спектра причинно-наслідкових зв'язків у просторі й часі.

Аналіз практичних спроб досягнення справедливості, які здійснюються рухом за екологічну справедливість, іншими екологістськими рухами, доводить, що екологічна справедливість досягається шляхом рівноправного поводження з людьми під час розроблення, впровадження та вдосконалення екологічного законодавства та за умов рівного доступу різних сегментів населення до влади й сфери ухвалення рішень. Рух за екологічну справедливість свідчить про загальність екологічних проблем, про зростання екологічної стурбованості та підвищення активності усіх верств населення як реакції на негативні зміни довкілля. Рух за екологічну справедливість є невід'ємною складовою громадянського суспільства, а дотримання принципів екологічної справедливості – критерієм демократії та прав людини.

Антиглобалістська спрямованість екологістських концепцій виявляє себе в актуалізації тенденції локалізації, яка виступає антитезою глобалізації. Сутність локалізації полягає в акцентуванні місцевих проблем та мобілізації місцевих ресурсів, відповідної переорієнтації світогляду і стандартів поведінки індивідів і місцевих громад, перерозподілі влади й організаційно-інституціональних змін задля розв'язання проблем на місцевому рівні. Згідно зі світоглядними настановами локалізації, поступ у масштабнішому подоланні екологічних і соціально-економічних проблем визначається позитивними кроками на місцевому рівні. Аналіз досвіду розмаїтих форм розгортання локалізаційних процесів, світоглядних засад і методологічних принципів концепцій „Первинної турботи про довкілля”, „Місцевих порядків денних на XXI ст.”, „етики та педагогіки місця”, феномену „NIMBY”, „руху за локальні валюти” свідчить, що людські громади не є безпорадними жертвами глобалізації, а перебувають у постійному пошуку відповідей на екологічні виклики глобалізації як способу збереження природної, культурної й особистої автентичності та пом'якшення негативних тенденцій глобалізації.

Критична оцінка становлення та розвитку екологізму дає змогу з'ясувати, що причинами його внутрішніх суперечностей, а також протистояння з іншими ідеологіями (ідеологія технократизму, необмеженого економічного зростання тощо) й суспільно-політичними рухами (профспілки, рух за права приватної власності тощо), є: 1) об'єктивна складність екологічної проблематики та пов'язаних з нею суспільних наслідків; 2) соціальна неоднорідність конкретного суспільства та його диференційованість за віковими, майновими, освітніми, професійними, корпоративними, етнокультурними, конфесійними й ґендерними ознаками. Це визначає широкий діапазон і

розмаїття форм реагування різних суспільних груп на екологічні проблеми – від готовності до самопожертви до принципової опозиції екологічній політиці й екологістському руху („анти-екологізм”). Умовою успішної практичної реалізації настанов екологізму є якомога повніше врахування особливостей сприйняття екологічних проблем і розмаїття форм реагування на них різних сегментів суспільства.

Екоосвіта та екопросвіта перебувають у тісному й безпосередньому зв’язку з ідейно-світоглядними настановами екологізму. Водночас екоосвіта й екопросвіта є невід’ємними складовими громадянської освіти. Проникнення таких ідеалів екологізму як охорона природи та збереження довкілля, гармонізація відносин в координатах „людина – природа” та „суспільство – довкілля” в освітню сферу значно розширює її традиційні межі та горизонти, сприяє формуванню екологічно свідомих, грамотних і соціально відповідальних громадян.

Нині має місце плюралізм підходів до побудови концепцій екоосвіти, які можуть бути систематизовані за чотирма напрямками: 1) екоосвіта як складова загальноосвітнього процесу, де розроблення концепції екоосвіти та моделей її практичної реалізації відбувається в контексті реформування всієї освітньої галузі та на базі нової філософії освіти; 2) екоосвіта як самостійна галузь освіти, що формується на базі спеціально розробленої методологічної платформи, яка дає змогу формулювати цілі й завдання екоосвіти, розробляти її поняттєво-категоріальний апарат, методичний і дидактичний інструментарій, визначати цільові групи тощо. Цей підхід передбачає експансію принципів екоосвіти в інші освітні галузі з метою їхньої екологізації; 3) побудова низки відносно автономних освітніх парадигм, які б спиралися на різноманітні філософські, культурні та освітні традиції й були зорієнтовані на конкретні цільові групи чи на розв’язання конкретних питань охорони природи та поліпшення стану довкілля (освіта заради збереження біорозмаїття, освіта заради збалансованого розвитку, освіта в національних природних парках; освіта задля енергозбереження тощо); 4) екоосвітні моделі як важливий і невід’ємний компонент екологістських концепцій (глибинна екологія, соціальна екологія, біорегіоналізм, екофемінізм), які претендують на роль ідейного дороговказу для подолання екологічної та гуманітарної криз.

Основні положення дисертаційного дослідження викладено у наступних публікаціях:

Монографія: *Гардашук Т.В.* Концептуальні параметри екологізму. – Київ: ПАРАПАН, 2005. – 200 с.

Публікації у провідних фахових та інших наукових виданнях:

1. *Гардашук Т.В.* Проблема адаптації людини та урбанізація // Екологія і культура. – К.: Наукова думка, 1991. – С.138 – 155.
2. *Гардашук Т.В.* Ціннісні орієнтири природокористування // Природокористування: ціннісні та соціальні аспекти оптимізації. – К.: Наукова думка, 1992. – С.57 – 65.
3. *Гардашук Т.В.* Екологія й економіка: пошук шляхів узгодження // Онтологічні проблеми культури. – К.: Наукова думка, 1994. – С.207 – 216
4. *Гардашук Т.В.* Агрокультура як форма зв'язку людини з природою // Природа і етнос. – К.: Наукова думка, 1994. – С.87 – 95
5. *Гардашук Т.В.* Природні та людські виміри збалансованого розвитку // *Кисельов М.М., Крисаченко В.С., Гардашук Т.В.* Методологія екологічного синтезу: єдність людино- та природоохоронних аспектів. – К.: Наукова думка, 1995. – С.111 – 144.
6. *Гардашук Т.В.* Агрокультура на шляху до майбутнього // Філософська і соціологічна думка. – 1996. – № 7-9. – С.269 – 276.
7. *Гардашук Т.В.* Сучасний екологізм: теоретичні засади та практичні імплікації // Практична філософія. – 2001. – № 1. – С. 146 – 157.
8. *Гардашук Т.В.* Концептуальні засади сучасного екологізму // Концептуальні виміри екологічної свідомості. – К.: ПАРАПАН, 2003. – С.157 – 217.
9. *Гардашук Т.В.* Ідея справедливості в сучасному екологізмі // Філософська думка. – 2003. – № 1. – С.102 – 122.
10. *Гардашук Т.В.* Збереження спадщини: нова європейська парадигма // Практична філософія. – 2003. – № 3. – С.148 – 153.
11. *Гардашук Т.В.* Співвідношення локального та глобального в сучасному екологізмі // Практична філософія. – 2004. – № 1. – С.55 – 62.
12. *Гардашук Т.В.* Концептуальні параметри екологізму // Практична філософія. – 2004. – № 2. – С.92 – 101.
13. *Гардашук Т.В.* Екологізм та екологізація освітньої сфери // Вісник державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – 2004. – Вип. 3. – С.5 – 9.
14. *Гардашук Т.В.* Світоглядні засади та практична спрямованість глибинної екології // Totallogy – XXI. Постнекласичні дослідження. – К.: ЦГО НАН України, 2004. – С.230 – 243.
15. *Гардашук Т.В.* Проблема інтеграції „традиційного” і „наукового” в сучасному екологічному пізнанні // Sententiae: Наукові праці Спільки дослідників модерної філософії (Паскалівського товариства). – 2004. – Спецвипуск № 1 „Феномен раціональності”. – С.242 – 251.

16. *Гардашук Т.В.* Концепція збалансованого (сталого) розвитку та принцип справедливості // Мультиверсум: Філософський альманах. – 2004. – Вип. 43. – С.79 – 92.
17. *Гардашук Т.В.* Екологізм та філософія глибинної екології // Філософські науки: Збірник наукових праць. – Суми: СумДПУ ім.А.С.Макаренка, 2005. – С.88 – 100.
18. *Гардашук Т.В.* Феміністичний вектор екологізму // Філософська думка. – 2005. – № 5. – С.91 – 110.
19. *Гардашук Т.В.* Світоглядні засади та просвітницький потенціал біорегіоналізму // Мультиверсум: Філософський альманах. – 2004. – Вип. 46. – С.13 – 23.
20. *Гардашук Т.В.* Екоосвіта як предмет філософії освіти // Науковий часопис НПУ ім. М.П.Драгоманова. Серія 7. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія. / Зб. наукових праць. – К.: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2005. – № 7 (20). – С.90 – 97.
21. *Гардашук Т.В.* Феномен екоосвіти на межі тисячоліть // Екологічні виміри глобалізації. – К.: ПАРАПАН, 2006. – С. 227 – 249.
22. *Гардашук Т.В.* Збереження природи України та міжнародний контекст // Інтеграція України у світове співтовариство. – К.: ТОВ „Задруга”, 1999. – С. 195 – 200.
23. *Гардашук Т.В.* Роль політичних партій у формуванні екологічної політики // Сучасна Україна: політичні, економічні і соціальні аспекти розвитку. – К.: Київський проект Інституту Кеннана, 2001. – С.43 – 46.
24. *Гардашук Т.В.* Екологічний рух як чинник переходу до збалансованого (сталого) розвитку // Соціально-економічні реформи в Україні та проблеми переходу до засад сталого розвитку. – К.: Інтелсфера, 2001. – С.136 – 140.
25. *Гардашук Т.В.* Рух за екологічну справедливість: спроба екстраполяції на Україну // Зміни свідомості українського суспільства на зламі тисячоліть. – К.: Видав. дім „KM Academia”, 2001. – С.101 – 109.
26. *Гардашук Т.В.* Екологічний рух як складова регіонального розвитку в Україні // Розвиток України в регіональній перспективі. – К.: Стилос, 2002. – С. 221 – 230.
27. *Gardashuk T.* Learning about Transport: Environmental Educational Project for Children and Youth // Learning for Sustainable Future: the Role of Communication, Ethics and Social Learning in Environmental Education (8th Conference on Environmental Education in Europe, 10-14 September 2002, Gent), 2002.
28. *Гардашук Т.В.* Екологічні виклики глобалізації та спроба відповідей // Людина і культура в умовах глобалізації. – К.: ПАРАПАН, 2003. – С.269 – 276.
29. *Гардашук Т.В.* Водокористування як соціокультурний феномен // Водні ресурси України: екологічний та соціальний виміри. – К.: ВіРА „Інсайт”, 2003. – С. 97 – 107.

30. *Гардашук Т.В.* Еколого-освітні ідеї Девіда Орра: погляд з України // Гуманізація вищої освіти. – Суми; Бердянськ, 2003. – С.121 – 123.
31. *Gardashuk T.* Les valeurs fondamentales attachees aux animaux // Des animaux pour quoi faire? Approches interculturelles, interreligieuses, interdisciplinaires. – Paris: Editions Charles Leopold Mayer, 2003. – P.19 – 21.
32. *Гардашук Т.В.* Збереження біоресурсів як чинник національної безпеки України // Національна безпека України. – К.: Стилос, 2004. – С.252 – 262.
33. *Гардашук Т.В.* Біоетика глибинної екології Арне Наесса // Второй национальный конгресс по биоэтике. – К., 2004. – С. 50.
34. *Гардашук Т.В.* Філософія освіти та екоосвіта: питання релевантності // Наука. Синергетика. Освіта. – Суми, 2005. – С.106 – 108.
35. *Gardashuk T.* Environmental Justice as a Criterion of Sustainable Development: Global and Local Dimensions // Environmental Education and Sustainable Development: From Policy into Practice (IX-th Conference on Environmental Education in Europe, 13 – 17 September, 2005, Klaipeda, Lithuania). – Klaipeda: 2005.
36. *Гардашук Т.В.* Екологізм як сфера гендерних досліджень // Жінка в науці та освіті: минуле, сучасність, майбутнє. – К.: СПД „Микола Мельник”, 2005. – С.175 – 181.
37. *Гардашук Т.В.* Європейський рік охорони природи (ENCY – 1995): десять років по тому // Матеріали семінару неурядових природоохоронних організацій, присвяченого 10-річчю Європейського року охорони природи. – К.: Фітоєкоцентр, 2006. – С.4 – 7.

АНОТАЦІЇ

Гардашук Т.В. Сучасний екологізм: теоретичні засади та практичні імплікації. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.09 – філософія науки. – Інститут філософії імені Г.С.Сковороди НАН України. – Київ, 2006.

Дисертація містить системний аналіз екологізму як ідейно-світоглядної стратегії, яка інтегрує систему цінностей, тип гуманістичної культури та етично зорієнтовану практику і спрямована на оптимізацію відносин у координатах „людина – природа” та „суспільство – довкілля”. Досліджено передумови становлення екологізму, тенденції його еволюції та внутрішньої диференціації, схарактеризовано носіїв та прихильників ідеології екологізму. На основі аналізу ідейно-світоглядних засад та практичної спрямованості основних екологістських концепцій (глибинна екологія, соціоекологія, біорегіоналізм,

екофемінізм) встановлені наступні інваріанти екологізму: 1) переорієнтація з антропоцентризму на еко- та природоцентризм, розроблення нової етики „недомінування” та „етики турботи”; 2) сакралізація природи і землі, віра в „мудрість природного життя”; 3) антиглобалістська спрямованість; 4) турбота про екологічну справедливість; 5) просвітництво. Досліджено роль і місце принципу справедливості в сучасному екологізмі; співвідношення глобального та локального, а також підходи до побудови концепцій екоосвіти в контексті екологізму.

Ключові слова: екологізм, інвайронменталізм, нова екологічна парадигма, поміркований (реформістський) та радикальний (альтернативний) екологізм, екологістських рух, збалансований (сталий) розвиток, глибинна екологія, соціоекологія, біорегіоналізм, екофемінізм, екологічна справедливість, глобалізація, локалізація, антиекологізм, екоосвіта.

Гардашук Т.В. Современный экологизм: теоретический основания и практические импликации. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени доктора философских наук по специальности 09.00.09 – философия науки. – Институт философии имени Г.С.Сковороды НАН Украины. – Киев, 2006.

Диссертация содержит систематический анализ экологизма как идейно-мировоззренческой стратегии, которая интегрирует систему ценностей, гуманистический тип культуры и этически ориентированную практику и направлена на оптимизацию отношений в координатах „человек – природа” и „общество – окружающая среда”. Исследованы предпосылки становления экологизма, тенденции его эволюции и внутренней дифференциации; дана характеристика носителей и сторонников идеологии экологизма. На основе анализа идейно-мировоззренческих оснований и практических импликаций основных экологистских концепций (глубинная экология, социоекология, биорегионализм, екофеминизм) установлены следующие инварианты экологизма: 1) переориентация с антропоцентризма на эко- и природоцентризм, разработка новой этики „недоминирования” та „етики заботы”; 2) сакрализация природы и земли, вера в „мудрость природной жизни”; 3) антиглобалистская направленность; 4) забота об экологической справедливости; 5) просветительство. Исследованы роль и место принципа справедливости в современном экологизме; соотношение глобального и локального, а также подходы к построению концепций экообразования в контексте экологизма.

Ключевые слова: экологизм, инвайронментализм, новая экологическая парадигма, умеренный (реформистский) и радикальный (альтернативный) экологизм, движение экологистов, устойчивое развитие, глубинная экология, социэкология, биорегионализм, экофеминизм, экологическая справедливость, глобализация, локализация, антиэкологизм, экообразование.

Gardashuk T.V. Contemporary Ecologism: Theoretical Backgrounds and Practical Implications. – Manuscript.

Dissertation for the Degree of Doctor of Sciences in Philosophy. Specialization 09.00.09 – Philosophy of Science. – The Institute of Philosophy named after H. Skovoroda, The National Academy of Sciences of Ukraine. – Kyiv, 2006.

The dissertation is dedicated to systematic analysis of ecologism which is defined as a holistic strategy that integrates the system of values, the type of humanistic culture and ethically oriented practices aimed at optimization of relationships within systems “man – nature” and “society – environment”. The preconditions of ecologism, trend of its evolution and internal differentiation are investigated; specific features of holders and supporters of the ideology of ecologism are done. Special attention is played to investigation of the new environmental paradigm as a ground for development of the ideologies of ecologism and environmentalism. The concept of ecologism is based on recognition of the intrinsic value of nature and demands radical changes in human system of values and attitudes. The concept of environmentalism is based on understanding of the environment as a result of nature transformation and believes in better ways of production of the environment.

As a result of in-depth analysis of theoretical backgrounds and practical implications of the main trends of contemporary ecologism (namely: deep ecology, social ecology, bioregionalism, ecofeminism) it was discovered these trends share the following common feature: 1) shift from anthropocentrism towards eco- and naturecentrism; development of the new ethics of “non-domination” and “ethics of care”; 2) sacred imaginations about nature and land, believing in “wisdom of nature”; 3) anti-globalism; 4) care about environmental justice; 5) care about ecological education.

It is considered the role of status the principle of justice in contemporary ecologism; relationships between globalization and localization; approaches to the development of the concept of ecological/environmental education with regards to the ideology of ecologism. It is discovered three main dimensions of interconnection between ecologism and environmental justice: 1) at the international level environmental justice are debated in the terms of a “divided planet” between poor and rich countries and “a new global order”; 2) justice has been applied to

the issue of how to account for the intergenerational distribution of natural/environmental goods; 3) justice as a criterion of effectiveness of environmental policy. The environmental justice movement generally targets its political action and pressure at the local level and demonstrates restriction of “top-down” approach in environmental decision-making and policy implementation. Ecological education is an important instrument of practical implication the strategy of ecologism.

Key words: ecologism, environmentalism, new environmental paradigm, mainstream (reformist) and radical (alternative) ecologism, environmental movement, sustainable development, deep ecology, social ecology, bioregionalism, ecofeminism, environmental justice, globalization, localization, anti-environmentalism, environmental education.